

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

РОМАНЦОВА БОГДАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 821-31.09:[115+159.937.53](4)"19"

**ЧАС У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МОДЕРНІСТСЬКОМУ РОМАНІ ПЕРШОЇ
ТРЕТИНИ ХХ СТ.**

10.01.06 – теорія літератури

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі літературознавства Національного університету "Києво-Могилянська академія", Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
СЕМКІВ Ростислав Андрійович,
Національний університет "Києво-Могилянська академія", доцент кафедри літературознавства.

Офіційні опоненти: - доктор філологічних наук, доцент
БАНДРОВСЬКА Ольга Трохимівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри зарубіжної літератури;

- кандидат філологічних наук
БЕРБЕНЕЦЬ Людмила Сергіївна,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
науковий співробітник відділу теорії літератури і
компаративістики.

Захист відбудеться “_____” листопада 2018 р. о 14-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий “_____” жовтня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. М. Нога

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Категорія часу постійно перебуває в центрі уваги філософів, письменників та літературознавців, що намагаються визначити, що таке час і як він реалізується у художніх творах. Зміна панівного типу часу є одним з ключових маркерів, що вказують на зміну літературної епохи. В цій роботі здійснено спробу проаналізувати перехід від лінійного часу реалістичних романів до часової гетерогенності, що найяскравіше проявилася в європейських модерністських романах першої третини ХХ ст.

Актуальність дослідження. Порівняння часу в творах модерністських авторів (зокрема на початку ХХ століття) ще не ставало темою окремого дослідження. Значна кількість робіт присвячена простору в текстах цих авторів, але лише у поодиноких дослідженнях здійснено спробу порівняти і простежити зміну темпоральності у творах модерністських письменників. На думку автора, саме цей аспект порівняння становить особливий інтерес, адже вказує на різні шляхи розробки категорії часу, що зумовлює формування структури і поетики текстів. Також важливою є увага до філософських джерел концепцій часу у творах Вірджинії Вулф, Джеймса Джойса, Франца Кафки і Марселя Пруста, оскільки вони вказують на загальну культурну трансформацію цієї категорії у добу модернізму. Беручи за основу модерністські романи першої третини ХХ ст., авторка осмислює їх у загальноєвропейському контексті, а також пропонує власну класифікацію основних різновидів часу модерністських романів досліджуваного періоду.

У нашій роботі ми зосереджуємося на прозових творах центральних західноєвропейських модерністських авторів – Вірджинії Вулф, Джеймса Джойса, Франца Кафки і Марселя Пруста. Вибрано саме цих письменників, оскільки їхні твори є ядром модерністського канону і саме у їхній прозі можна найповніше простежити процес переосмислення темпоральності в модерністську добу.

Особливо важливими для нашої роботи були канонічні тексти про художній час таких літературознавців та філософів, як-от: М. Бахтін ("Роман виховання і його значення в історії реалізму (за Гете)", "Форми часу і хронотопу в романі", "Епос і роман (Про методологію дослідження роману)"), А. Бергсон ("Дві форми пам'яті", "Досвід про безпосередні дані свідомості", "Матерія і пам'ять", "Творча еволюція", "Тривання й одночасність"), Ж. Женетт ("Фігури"), М. Еліаде ("Аспекти міфу", "Священне і мирське"), Н. Копистянська ("Час / художній час: до питання про історію поняття і терміна"), П. Рікер ("Час і оповідь"), О. Фрейденберг ("Міф і література древності", "Поетика сюжету і жанру").

У частині робіт, присвячених європейським модерністам, наголошено на важливості часу (це питання досліджували М. Американ, Д. Бріггс, К. Гермсдорф, Р. Б. Кершнер, З. Король, М. Мамардашвілі, Г. Політцер, К. Фредерік) як однієї з ключових категорій формування поетики нового типу, в якій суб'єктивний творчий первінь починає домінувати над реалістичною настановою міметично описувати дійсність.

У дисертаціях українських літературознавців йдеться про хронотоп в окремих літературних жанрах або творах певної тематики (М. Сосницька розглядає хронотоп в науково-фантастичній прозі другої половини ХХ – початку ХХІ ст., О. Кискін досліджує урбаністичний хронотоп у постмодерністському романі, а Д. Белобородова-Хруль пише про хронотоп української народної балади). Частина робіт, у яких звертають увагу на категорію часу, стосується дослідження хронотопу в творчості окремих авторів (наприклад, А. Лаврова досліджує поетику простору і часу в малій прозі М. Булгакова, Н. Нестеренко – моделі хронотопу в історичних романах Павла Загребельного, а Г. Сатановська розглядає хронотоп у творчості Маргеріт Юрсенар). Поодинокі дослідження присвячено хронотопу як складовій аналізу літературного твору (наприклад, Б. Бігун досліджує хронотопічний метод аналізу літературної реальності та літературного процесу). Можна стверджувати, що час є частиною художнього світу, зображеного у творі, і водночас категорією поетики, що впливає на структуру твору і постає на рівнях авторської позиції, суб'єктивного часу окремих персонажів, як загальна концепція часу епохи, як конкретний історичний час, атрибути якого ми бачимо у творі. Однак час як самостійна категорія фактично не був окремою темою глибоких розвідок вітчизняних теоретиків літератури.

Тому важливо здійснити комплексне дослідження часу в європейському модерністському романі. При цьому великого значення набуває висвітлення проблем пам'яті, досвіду, ідентичності, що також актуалізує це дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі літературознавства Національного університету "Києво-Могилянська академія". Тема дисертації узгоджена з комплексною науковою темою кафедри в межах наукового проекту "Людина в часі (філософські аспекти української літератури ХХ–ХХІ ст.)" (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ: 0109U008101). Тема дисертації затверджена бюро Наукової ради НАН України з проблем "Класична спадщина та сучасна художня література" Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 1 від 19.06.2018 року).

Мета дисертаційного дослідження – проаналізувати час у прозових модерністських європейських творах першої третини ХХ століття (на прикладі текстів Вірджинії Вулф, Джеймса Джойса, Франца Кафки, Марселя Пруста) і виокремити підтипи часу, які починають домінувати у цей період.

Завдання, сформульовані відповідно до поставленої мети:

- 1) висвітлити теоретичне переосмислення часу в ХІХ–ХХ ст., окреслити поле тлумачень поняття "художній час" та суміжних понять;
- 2) проаналізувати й описати функціонування лінійного хронологічного часу в ранньомодерністських романах та оповіданнях досліджуваних авторів;
- 3) дослідити етапи формування та розвитку модерністського художнього часу в зрілих творах досліджуваних авторів;
- 4) концептуалізувати поняття "модерністський художній час";
- 5) виокремити основні типи модерністського художнього часу в прозових творах першої третини ХХ ст. на прикладі досліджуваних авторів.

Об'єктом дослідження є прозові тексти Вірджинії Вулф, Джеймса Джойса, Франца Кафки, Марселя Пруста, в яких, на нашу думку, категорія часу втілилася найяскравіше або зазнала суттєвих трансформацій, а саме: романи "Подорож назовні" ("The Voyage Out", 1915), "Ніч і день" ("Night and Day", 1919), "Кімната Джейкоба" ("Jacob's Room", 1922), "Місіс Деллоуей" ("Mrs Dalloway", 1925) Вірджинії Вулф; збірка "Дублінці" ("Dubliners", 1904–1914), новела "Джакомо Джойс" ("Giacomo Joyce", 1911–1914), романи "Портрет митця замолоду" ("A Portrait of the Artist As a Young Man", 1907–1914), "Улісс" ("Ulysses", 1914–1921) Джеймса Джойса; збірка "Споглядання" ("Betrachtung", 1913), оповідання "Шакали і араби", "Перед законом" зі збірки "Сільський лікар" ("Ein Landarzt", 1919), "Голодомайстер", "Маленька жінка" зі збірки "Голодомайстер" ("Ein Hungerkünstler", 1924), романи "Америка" ("Amerika", 1911–1916), "Процес" ("Der Prozeß", 1914–1915), "Замок" ("Das Schloß", 1922) Франца Кафки; епопея "У пошуках втраченого часу" ("À la recherche du temps perdu" 1913–1927) Марселя Пруста.

Предмет дослідження – час як категорія поетики в модерністських прозових текстах першої третини ХХ століття.

Теоретико-методологічну базу роботи складають: розробки з теорії аналізу часу (М. Бахтін, А. Бергсон, Д. Грехем, Р. Б. Кершнер, С. Кумар, Е. Ліч, К. Фішбек, М. Чорч), хронотопу (М. Бахтін, К. Васенбах, А. Колотов, К. Фредерік), принципи герменевтичної інтерпретації тексту (Д. Ауербах, Г. Біндер, М. Гайдеггер, П. Рікер), наратологічний аналіз літературних творів (М. Американ, Ж. Женетт, П. Ойнам), метод культурно-історичного дослідження (К. Гермсдорф, Г. Політцер), гендерні студії (Д. Брігс, А. Гюнес, Г. Лазарідіс), концептологія (Ж. Батай, В. Беньямін, Л. Людтке, М. Мамардашвілі), культурно-антропологічний аналіз (Т. Алексіна, К. Грінхаус, Г. Гурвіч), розробки в царині теорії міфу (О. Фрейденберг, Є. Мелетинський).

Методика дослідження. Роботу виконано на основі комплексного системного підходу з використанням герменевтичного, наратологічного, культурно-історичного методів та застосуванням розробок в теорії аналізу часу й концептологічного аналізу.

Наукова новизна дисертації. У роботі вперше не лише комплексно досліджено час у європейському модерністському романі першої третини ХХ ст., а й проаналізовано процес зміни категорії часу в творах досліджуваних письменників. Виокремлено основні типи часу, характерні для модерністських текстів цього періоду, і показано процес переходу від категорії реалістичного лінійного часу до модерністської гетерогенної темпоральності.

Практичне значення дослідження. У роботі означено важливий аспект аналізу модерністських текстів та окреслено підходи до дослідження часу як однієї з основоположних категорій модерністської поетики. Порівняння часу в ранніх і зрілих творах досліджуваних авторів дозволяє простежити генезу поетики їхніх текстів й осмислити, як змінювалося розуміння часу в літературі першої третини ХХ століття. Результати представлено в дисертації теоретичного та практичного

аналізу можуть бути використані дослідниками європейського літературного модернізму загалом, а також творчості окремих письменників цього періоду.

Особистий внесок здобувачки. У дисертації узагальнено самостійні наукові здобутки дисертантки, які відображають її наукову позицію. Основні ідеї оприлюднені в низці наукових статей без участі співавторів.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри літературознавства Національного університету "Києво-Могилянська академія" (протокол № 13 від 19.11.2014 року). Основні положення та результати дослідження оприлюднено у формі доповідей та повідомлень на конференціях: Всеукраїнська наукова конференція "Онтологія літератури в сучасному комунікативному просторі" (Миколаїв, 10 квітня 2015 р.), III Міжнародний симпозіум "Американські та британські студії: мовознавство, літературознавство, міжкультурна комунікація" (Київ, заочно, 22–24 квітня 2015 р.), Всеукраїнська конференція "Література в контексті культури" (Дніпропетровськ, 23–24 квітня 2015 р.), IX Міжнародні Чичерінські читання "Світова література у літературознавчому дискурсі XXI століття" (Львів, 15–16 жовтня 2015 р.), International conference "Imagology and comparative studies. About the images of otherness in the culture of Central and Eastern Europe" (Познань, 19–20 вересня 2016 р.). А також на щорічних літературознавчих конференціях у межах Днів науки НаУКМА (Київ, 3–6 березня 2015 р.; 2–3 лютого 2016 р.; 31 січня – 1 лютого 2017 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 10 статей, із яких 7 – у фахових наукових виданнях за переліком МОН України, 1 – у закордонному збірнику, 1 – у збірнику, що індексується в міжнародних наукометричних базах та 1 додаткова публікація.

Структура та обсяг роботи зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи складає 228 сторінок, з яких – 204 сторінки основного тексту (8,5 др. арк.) і 24 – списку використаної літератури з 220 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **ВСТУПІ** окреслено актуальність обраної теми, сформульовано предмет дослідження, мету і завдання дисертації, обґрунтовано вибір об'єкта дослідження, окреслено теоретико-методологічну базу та методику дослідження, визначено наукову новизну роботи і практичне значення дисертації, а також особистий внесок здобувача, окреслено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, наведено апробацію результатів, інформацію про структуру і обсяг роботи.

У **першому розділі "ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ"** розглянуто концепції, важливі для дослідження, зокрема трансформацію категорії часу в різні культурні періоди, час як категорію поетики, концепції художнього часу у літературному творі. Підкреслено динаміку, змінність цієї категорії, її залежність від епістеми, тобто культурно-когнітивного дискурсу кожної епохи. Розділ складається з трьох підрозділів, перший з яких – **1.1. "Трансформація категорії часу"**

у різні культурні періоди" – має два пункти: 1.1.1. "Трансформація категорії часу від архаїчної доби до доби Просвітництва" та 1.1.2. "Переосмислення категорії часу у XIX–XX ст."

Міфологічний час є багатовимірним, у ньому відбувається активна взаємодія профанного і сакрального, божественного і людського. Саме такий тип гетерогенного часу став передумовою для формування часу як феномена культури. В античності побутують дві основні концепції: час як актуальне буття і час як постійне становлення, тобто космічне створення. Однак вже в християнській традиції час отримує особистісний вимір, саме тому на перший план виходить минуле: пам'ять, тлумачення попередніх подій, історія як тяглість подій, що визначають майбутнє. Науковці та філософи доби Відродження натомість стверджують, що час є не гомогенним однозначним виміром, а категорією, що існує на рівні спостереження однієї людини і співвіднесення окремої тривалості з рівномірними відрізками тривалості та водночас – з мірою руху і зміни.

Уявлення про час були докорінно переглянуті на межі XIX–XX ст., коли у розумінні темпоральності починає домінувати концепція гетерогенного, індивідуального осмислення часу, який постає завдяки спрямованості на нього певної свідомості (інтенційності). Замість однорідного лінійного часу починає домінувати ідея часу як суб'єктивного чуттєвого досвіду, що ніколи не відповідає строгому фізичному виміру.

Сучасне трактування часу багато в чому спирається на концепцію Анрі Бергсона, яку він описав у своїй праці "Тривання й одночасність". Час, на думку Бергсона, є неподільним і безперервним, це час як потік, постійне становлення, *тривання*. Категорію часу можна осягнути лише інтуїтивно – через споглядання, а не за допомогою інтелекту, який у житті людини відіграє другорядну роль.

Наприкінці другого пункту розглянуто окремі постструктуралістські концепції часу, зокрема "момент диз'юнкції" Дельоза та ідею "часових розривів" Дерріда. Поле визначення часу та його розуміння в XX столітті повсякчас розширюється, а час стає все більш гетерогенною категорією: якщо одні теоретики літератури та філософи розглядають час як безперервний потік, то інші – як сповнену лакун тривалість. Складність аналізу часу в модерністському романі полягає в тому, що такий текст поєднує у собі кілька різновидів часу або й кілька концепцій розуміння часу в романі.

У другому підрозділі **1.2. "Час як категорія поетики"** визначено різні концепції художнього часу в літературному творі та проаналізовано особливості часу в різних літературних родах. Окрему увагу приділено роману як динамічному жанру, в межах якого категорія часу зазнала найбільших трансформацій. Розділ складається з двох пунктів: 1.2.1. "Визначення поняття художнього часу і суміжних термінів" і 1.2.2. "Час у різних літературних родах".

У першому пункті 1.2.1. "Визначення поняття художнього часу і суміжних термінів" наголошуємо, що світ, створений в оповіді, завжди має часовий характер (за П. Рікером), до того ж література вільніше за багато які інші різновиди мистецтва поводить з часом (за А. Єсіним), а тому художній час свідомо нетотожний реальному часу подій і реальному часу оповіді. Художній час

розуміють як вимір естетичного буття, як "часові деформації", тобто відступи від хронологічного викладу подій на користь чергувань і вставок між різними подієвими лініями (за Ц. Тодоровим), а також як темп оповіді та розуміння часу окремими персонажами та наратором, який, як правило, виражає авторську позицію щодо темпоральності.

Окрему увагу приділено концепції Ж. Женетта, який стверджував, що сприйняття літературної оповіді зумовлене лінійністю, однак сам характер зображених подій підкоряється закону анахронії, основними аспектами якої наратор називає пролепсис та аналепсис. Концепція часу Женетта для нас важлива тим, що вона великою мірою ґрунтується на суб'єктивному осмисленні часу різними героями оповіді, саме тому персонажі можуть вільно оперувати темпоральністю, розриваючи епізоди спогадами, уповільнюючи або прискорюючи час, поєднуючи різночасові епізоди, зважаючи на просторову близькість подій. Концепція Женетта, на нашу думку, особливо придатна для дослідження тексту епопеї Пруста, а також роману "Місіс Делловей" Вірджинії Вулф.

У пункті 1.2.2. "Час у різних літературних родах" стверджуємо, що характер зображуваного часу безпосередньо залежить від роду літератури: якщо для епосу характерний давноминулий час "золотого віку", то для лірики – позачасовість. Драму ж варто розглядати, зважаючи на рівень її традиційності або авангардності, а також призначення – для читання чи втілення на сцені. Роман як наймолодший жанр, що перебуває у процесі становлення (за М. Бахтіним), поєднує різні типи часу.

Підрозділ **1.3. "Сучасні концепції художнього часу у літературному творі"** складається з трьох пунктів: 1.3.1. "Завершений і незавершений художній час", 1.3.2. "Однорідний і неоднорідний художній час", 1.3.3. "Класифікація форм часу М. Бахтіна".

У першому пункті проаналізовано концепції завершеного (інші варіанти – замкненого, закритого) часу, тобто такого, що має абсолютний початок і кінець, який є і завершенням сюжету, і розв'язкою конфлікту. А також незавершеного (розімкненого, незакритого) часу як відкритої структури, де невідома початкова чи фінальна точка розвитку подій або конфлікт виявляється нерозв'язаним. Зроблено висновок, що завершений художній час характерний для творів, у яких категорія часу регламентована строгими жанровими правилами, тоді як незавершений час характерний для творів доби модернізму, оскільки фіналістська концепція часу суперечить модерністській настанові на відкритість тексту.

У пункті 1.3.2. проаналізовано символічне значення і семантичне навантаження, якими наділений час, а також зроблено висновок, що для творів доби модернізму характерний неоднорідний час, який формується завдяки протиставленню об'єктивного зовнішнього часу і суб'єктивного внутрішнього часу персонажа.

Враховуємо у роботі також класифікацію різновидів хронотопу, запропонованих Михайлом Бахтіним, про що йдеться у третьому пункті даного розділу. Ідеї Бахтіна цікаві насамперед тим, що враховують епістему кожної епохи, однак, на нашу думку, до цієї класифікації доцільно також додати тривання як

важливу, зокрема в контексті модерністської літератури, концепцію часу. Для свого аналізу прозових модерністських творів першої третини ХХ століття ми звертаємося насамперед до тривання, лінійного часу класичного роману та елементів циклічного часу, що початково властивий міфу.

Другий розділ "ЛІНІЙНИЙ ХРОНОЛОГІЧНИЙ ЧАС І ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ У РОМАНАХ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ" присвячено лінійному, послідовному часу і його проявам та трансформаціям у романах та оповіданнях першої третини ХХ століття. Зроблено висновок, що саме лінійний час, як правило, домінує у європейському реалістичному романі.

В підрозділі **2.1. "Філософське осмислення концепції лінійного часу в культурі"** проаналізовано лінійний час з точки зору християнського есхатологізму і крізь призму концепції історичної спрямованості розвитку людства, що домінувала до ХХ століття.

Лінійний час зазвичай пов'язаний з ідеєю прогресу та самовдосконалення, а лінійна темпоральність у літературі передбачає хронологічний сюжет, що охоплює життя чи окремих період існування персонажів. Однак ми навряд чи знайдемо твори, де наявний лише лінійний тип часу, адже поруч із ним завжди присутній циклічний час та усвідомлення часу як вічного теперішнього, що вміщує спогади про минуле і прямує у майбутнє. Тож лінійний час у творах пізнього реалізму часто поєднується із циклічним або суб'єктивним часом окремих персонажів, чия темпоральність різко відрізняється від загальної темпоральності твору.

Так само важливим для нашого дослідження було виділення характерних рис лінійного часу, втіленого у літературному тексті. Серед таких – тривалість, одномірність, безперервність, незворотність, впорядкованість, послідовність і закономірність процесів, подій, дій героїв і їхніх пригод (за А. Павельєвою). Таку концепцію часу в культурі загалом і літературі зокрема А. Гуревич називає "фіналістською", а дослідник А. Єсін підкреслював, що йдеться про "рух у часі людського існування від народження до смерті". У художньому творі лінійність часу проявляється в хронологічному викладі подій, чіткому причинно-наслідковому зв'язку між епізодами, а також в однонапрявленому протіканні подій від зав'язки до розв'язки, тобто завершення конфлікту. Саме такий характер мають ранні оповідання Джойса, зокрема цикл "Дублінці", а також романи Франца Кафки "Америка" і "Процес", романи "Ніч і день" та "Подорож назовні" Вірджинії Вулф. Для героїв таких текстів характерна "конкретність" і "реальність образів" (терміни Дмитра Затонського).

Підрозділ **2.2. "Лінійний і перехідний час у ранніх творах Ф. Кафки"** складається з двох пунктів: 2.2.1. "Темпоральність в романі 'Америка' Ф. Кафки: час роману виховання ХХ ст." і 2.2.2. "Лінійний і перехідний час у романі 'Процес' Ф. Кафки".

У своєму першому романі, пізніше названому "Америкою", Ф. Кафка вдається до лінійного реалістичного часу, послідовного розвитку подій, сюжету, що прямує від зав'язки до розв'язки, і конкретної темпоральності. Автор намагається у цьому творі наблизити час роману до реального, додаючи деталі, які він дізнався з довідників і подорожніх нотаток, а не вивести текст у позачасовість, характерну

для пізніх творів-притч письменника. Всі ці ознаки характерні для текстів доби реалізму, зокрема романів про підкорення героєм великого міста і звільнення з-під символічної влади попередніх авторитетів. Саме до такого типу романів зараховуємо Кафкову "Америку".

У романі "Процес", проаналізованому в другому пункті цього розділу, лінійний час також відіграє важливу роль: головний герой проживає відрізок свого життя, що починається днем народження, а закінчується смертю. Стилістично сюжет також поступово наближається до кульмінації: напруга і гротеск нарастають, тож вирок та його виконання виглядають логічним фіналом тексту. У творі присутні численні автобіографічні мотиви і алюзії на первісний гріх людини та нашу приреченість на спокуту такої гріховності, що також відсилає читача до ідеї кінечності існування. Однак не менш важливим є циклічний час, втілений водночас на генологічному, філософському та наративному рівнях: герой постійно потрапляє у часові петлі, кожен початок нового циклу нівелює попередні події, а альтернативний фінал, написаний Кафкою, наголошує на продовженні процесу, який, вочевидь, можна порівнювати з людським життям. Сам Йозеф К. сприймає час як пастку, в яку він потрапив, нескінченне повторення тих самих подій і фатальне повернення до початкової точки. В окремих епізодах час застигає і знову починає рух лише тоді, коли протагоніст спостерігає за ситуацією, тобто головний герой ніби "запускає" інертний часовий механізм. Можемо стверджувати, що, на відміну від "Америци", час "Процесу" є змішаним і поєднує у собі риси лінійного і циклічного часу.

Підрозділ **2.3. "Лінійний і перехідний час у ранніх творах Д. Джойса"** складається з двох пунктів: 2.3.1. "Час у збірці 'Дублінці': конкретний послідовний апокаліптичний час", 2.3.2. "Лінійний і перехідний типи часу у романі Д. Джойса 'Портрет митця замолоду': час 'негативного' роману виховання".

Часовий вимір у збірці "Дублінці" можна назвати конкретним і хронологічно послідовним, тобто одна подія веде до наступної, а сюжет розвивається поступово, без різких часових зміщень. Більша частина оповідань "Дублінців" також має традиційну лінійну часову структуру: оповідь рухається від зав'язки, наприклад зустрічі головного героя або героїні з важливою людиною або несподіваної події в їхньому житті, до розв'язки, тобто розставання (оповідання "Евелін"), смерті ("Нещасний випадок"), заручин ("Пансіон"), закінчення карткової гри та сходу сонця ("Після перегонів"). Всі оповідання можна умовно поділити на три послідовні групи, об'єднані темами дитинства, зрілості, старості, що також є ілюстрацією ідеї незворотного, лінійного руху часу. Цікаво, що останнім оповіданням у збірці Джойса стоїть новела "Мертві", тобто життя людини приходить до свого логічного завершення. Отже, як і в першому романі Кафки, у "Дублінцях" оповідь рухається від зав'язки до чітко прописаного фіналу. Важливо також, що як і в "Америци" Кафки, у "Дублінцях" є покликання на реальні історичні події та культурні феномени того часу, наприклад, Гельське відродження. Можемо сказати, що лінійний час у "Дублінцях" постає на тематичному, ідейному і структурному рівнях.

У "Портреті митця замолоду" поєднуються різні типи часу: лінійний час, пов'язаний з жанром роману виховання, циклічний час ритуально-релігійного календаря, тривання, що проявляється в повсякчасному зануренні героя в минуле, що продовжує впливати на його теперішнє. Роман "Портрет митця замолоду" можна зарахувати до текстів перехідного періоду творчості Д. Джойса: автор ще не готовий відмовитися від звичної авантюрної сюжетності та пов'язаним з нею лінійним часом.

Підрозділ **2.4. "Лінійний і перехідний типи часу у ранніх романах В. Вулф: час пізньюедвардіанського роману"** містить три пункти: 2.4.1. "Лінійний час у романі 'Подорож назовні' В. Вулф", 2.4.2. "Перехідний час у романі 'Ніч і день' В. Вулф", 2.4.3. "Перехідний час у романі 'Кімната Джейкоба' В. Вулф".

Аналізуючи перший роман Вулф крізь призму теорії М. Бахтіна, висновуємо, що британська письменниця написала роман становлення: рух у просторі пов'язаний із рухом до мети, автор пропонує читачеві динамічний образ персонажа, а "час вноситься всередину людини" (М. Бахтін). Саме жанровою належністю пояснюємо домінування в романі лінійної концепції часу. Втім, вже в "Подорожі назовні" поруч з лінійним часом постає внутрішнє відчуття часу головною героїнею, тобто два різні типи часу репрезентують дві моделі бачення світу: едвардіанську та модерністську, що згодом стане однією з ключових рис поетики Вірджинії Вулф.

Якщо у "Подорожі назовні" авторка показує тотальну поразку спроби звільнення від диктату хронології, то в романі "Ніч і день" йдеться про умовно успішне подолання реалістичних патернів сприйняття й осмислення реальності, що, на нашу думку, пов'язано з подоланням у другому романі Вулф лінійного часу. Певною мірою жіночі персонажі Вулф випереджають звичну часову парадигму, тож йдеться не просто про розрив між поколіннями дітей та їхніх батьків, а про зміну темпорального дискурсу. І хоча сюжет тексту "Ніч і день", як і сюжет Кафкового "Процесу", розвивається лінійно і прямує до розв'язки, героїні "Ночі і дня" уособлюють собою подолання звичної хронології. У романі вперше з'являється жінка-фланер як символ нової темпоральності.

У "Кімнаті Джейкоба", "вірші у прозі", як його називають літературознавці, події постають на двох рівнях: перший – традиційна хронологічна подієвість, другий, важливіший для нас рівень, – переживання внутрішнього часу спогадів, снів та інтуїтивних, майже бергсонівських осяянь, постійних повернень у минуле. Саме на цьому внутрішньому рівні й розгортається істинна дія, а персонажі існують не в рамках зовнішнього регламентованого фізичного часу, а в межах власної хронології, яку Вулф описує, використовуючи прийом потоку свідомості. У романі "Кімната Джейкоба" Вулф, як ми доводимо, відмовляється від послідовного хронологічного опису життя персонажів, який вона використовувала у перших двох романах.

У підрозділі **2.5. "Лінійний час в 'суб'єктивній епопеї' М. Пруста"** аналізуємо наративну спрямованість циклу романів "У пошуках втраченого часу". Розглянуто лінійний час роману, що проявляється в послідовному розвитку подій, які охоплюють більшу частину життя головного героя Марселя. Важливим в

контексті осмислення лінійного часу в романах Пруста є аналіз процесу ретроактивної роботи пам'яті: згадуючи про своє минуле, герой Пруста буквально переписує його, підлаштовуючи під теперішнє і забарвлюючи різними відтінками, а також випускаючи або змінюючи травматичні епізоди.

Третій розділ "ТРАНСФОРМАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ У МОДЕРНІСТСЬКІЙ ПОЕТИЦІ РОМАНІВ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ." присвячено двом основним типам часу модерністського роману: циклічному часу і триванню. У першому випадку йдеться про реабілітацію, повернення циклічної темпоральності, у межах якої події розгортаються по спіралі або ж постають симультанно, тоді як тривання взагалі заперечує чітке розчленовування часу на минуле, теперішнє і майбутнє, адже представляє час як потік, який персонаж намагається осмислити.

Підрозділ **3.1. "Реактуалізація циклічного часу у модерністську добу"** складається з трьох пунктів: 3.1.1. "Філософське осмислення концепції міфологічного циклічного часу", 3.1.2. "Концепція міфологічного часу М. Еліаде", 3.1.3. "Ахронний і атемпоральний час".

В контексті нашого дослідження особливо важливим аспектом міфологічного часу є його ціннісна неоднорідність, на чому акцентовано увагу в першому пункті даного підрозділу. Міфологічний циклічний час відходить від лінійності й описує не фактичні події у визначеній причинно-наслідковим зв'язком послідовності, а психологічне сприйняття цих подій як ціннісно різних, що певною мірою перегукується із суб'єктивно осмисленим часом у модерністських романах. Важливо, що автори доби модернізму свідомо звертаються до концепції циклічного часу як до такого осмислення темпоральності, що протистоїть диктату лінійної історії.

М. Еліаде вказує на зв'язок між часом літературного твору і міфологічним циклічним часом, зазначаючи, що в обох випадках йдеться про вихід із традиційно-історичного часу в площину часу поза історією. Однією з основних причин відродження міфологічного циклічного часу на початку ХХ століття є постання примату індивідуалізму як основи модерністської поетики. Категорія часу, як і решта "беззаперечних" вимірів, втрачає свою абсолютну надійність, адже її підважують філософські та наукові сумніви, властиві модерністу.

Окремо від циклічного часу розглянуто ахронність (термін Юрія Лотмана), тобто фактичну відсутність змін та будь-яких поворотних подій, а також атемпоральність, тобто пасторальну позачасовість. Ахронний, позбавлений внутрішньої наповненості час характерний для реалістичних романів, це "застояна" темпоральність невеликих містечок (М. Бахтін) – наприклад, у романі "Мадам Боварі" Г. Флобера. Якщо ахронний час – це безподієвий побутовий час, то атемпоральний – радісна позачасовість, час гармонії та внутрішньої наповненості. Атемпоральна концепція часу найчастіше реалізовується в пасторалях, ідиліях, утопіях, ухроніях. На нашу думку, така позачасовість характерна і для замальовок, есеїв і навіть епіфаній Джеймса Джойса.

Підрозділ **3.2. "Циклічний час у романах та оповіданнях Ф. Кафки"** складається з двох пунктів: 3.2.1. "Циклічний час в оповіданнях Ф. Кафки" і 3.2.2. "Час у романі 'Замок': метафізичне кружляння".

Аналіз оповідань зі збірок "Сільський лікар" та "Голодомайстер", а також оповідання "Перевтілення" доводить, що в даних текстах домінують циклічний час, з яким пов'язане осмислення життя головними героями, і окремі епізоди позачасовості, що пов'язані з уявленням про мистецтво. Лінійний, хронологічний час є для автора маркером профанності та філістерства другорядних героїв оповіді.

"Замок" – напевне, найскладніший і найцікавіший з точки зору поєднання різних типів часу роман Франца Кафки. Описуючи сюжетні перипетії, автор не показує жодного розвитку характерів або фактичних змін у долі персонажів, події у "Замку" винесені ніби за межі оповіді: читач здогадується, що раніше герої переживали трансформації, але тепер показано лише марні спроби головного персонажа землеміра щось змінити або принаймні наблизитися до Замку. Як ми спробували довести в пункті 3.2.2. "Час у романі 'Замок': метафізичне кружляння", Кафка свідомо експериментує у цьому тексті з двома ключовими для своєї творчості концепціями часу: позачасовістю та циклічністю, причому кожен тип простору наділений власним потоком часу, які ніколи не перетинаються. Мешканці Села живуть згідно зі звичками та традиціями минулого, однак сама історія та зміни відбулися у межах цього локусу до приїзду землеміра, тобто лінійно-фіналістський час поступився місцем обрядовій циклічності. Тоді як Замок існує у позачасовості, тому ані мешканці Села, ані землемір не мають до нього доступу.

Підрозділ **3.3. "Циклічний час у творах Д. Джойса"** складається з двох пунктів: 3.3.1. "Перехідний час у новелі 'Джакомо Джойс' Д. Джойса" і 3.3.2. "Одночасність часових шарів у романі 'Улісс' Д. Джойса".

"Джакомо Джойс", єдиний твір Джеймса Джойса, дія якого відбувається поза межами Ірландії, можна зарахувати до перехідного етапу творчості письменника, адже саме у цій новелі автор вперше випробовує новий для себе тип поезики і новий тип часу. З'являється також новий персонаж – жінка-фланер, яка є водночас провідником наратора у місті і його провідником крізь історію.

На відміну від подій "Джакомо Джойса", винесених в позачасовість, для Джойсового "Улісса" характерний циклічний час, що поєднує різні епохи. Якщо в оповіданнях Кафки йдеться про неможливість вийти за межі певного часового відрізка, то у Джойса циклічність набуває сакрального характеру: це час, що об'єднує різні періоди, інтегруючи їх у всеохопну темпоральну гетерогенність. Всі події та персонажі, яких описує Леопольд Блум, постають поруч, епохи зливаються у коротких митях теперішнього, актуалізовані авторським нарративом. В "Уліссі" свідоме зміщення та поєднання віддалених епох виконує ту ж функцію, що й опис механізму пригадування в епопеї Пруста: наблизити минуле та показати час як недискретний потік.

У підрозділі **3.4. "Елементи циклічного часу у романі 'Місіс Деллоуей' В. Вулф"** аналізуємо циклічність, що в романі постає одразу на кількох рівнях:

зовнішнього астрономічного часу і внутрішнього усвідомлення головною героїнею.

Перший рівень циклічності – це фізично вимірюваний час, якому відповідає передзвін Біг-Бена, годинник у крамниці на Оксфорд-стріт, дзвони на Гарлі-стріт і особистий годинник місіс Деллоуей. Всі ці годинники відмірюють цикли, які регламентують та впорядковують життя героїв. Тоді як другий рівень – циклічність внутрішня, постійне повернення головної героїні до спогадів про минуле, що оголюється через потік свідомості. Якщо Джойс в "Уліссі" чимало уваги приділяв нескінченній потенції розгортання всіх подій, то Вірджинія Вулф, навпаки, фокусується на невілених мріях, сподіваннях, відкинутих шансах, до яких місіс Деллоуей постійно повертається, проживаючи миті вибору знову і знову. У роботі доведено, що в даному випадку йдеться не про універсальний патерн, глобальну міфологію, як в "Уліссі" Джойса, а про особистий досвід головної героїні, чия свідомість кружляє навколо подій минулого.

Підрозділ **3.5. "Концепція тривання А. Бергсона і її втілення у модерністському романі першої третини ХХ ст."** складається з двох пунктів: 3.5.1. "Тривання у романі 'На Сваннову сторону' М. Пруста" і 3.5.2. "Елементи концепції тривання у романі 'Місіс Деллоуей' В. Вулф".

Тривання в Прустовій епопеї насамперед пов'язане із роботою пам'яті, в якій акумульоване минуле. Ось чому події, описані на початку тексту, продовжують існувати у свідомості головного персонажа Марселя, а його свідомість, зі свого боку, підтримує континуальність описаного світу. Спогади Марселя є не матеріалом для побудови послідовного логічного сюжету, як у реалістичному романі, а імпульсами, що розгортаються згідно із власними інтуїтивними законами. Тому навіть дрібніші події, які в реалістичному романі слугували б зачинами для розгортання історії, у Пруста завдяки триванню перетворюються на елементи вічності. Саме тривання як нова концепція осмислення часу, на нашу думку, стає наріжним типом часу в європейських модерністських романах.

У романі "Місіс Деллоуей" суб'єктивне осмислення часу Кларисою Деллоуей також наближене до Бергсонового *durée*, хоча письменниця не згадує про тривання прямо, ані в щоденниках, ані в листуванні. Внутрішній час головної героїні імпліцитно протистоїть астрономічному часу "глобальної історії", а її зануреність у процес пригадування як структурно, так і стилістично нагадує внутрішні монологи Марселя в "У пошуках втраченого часу". І хоча, на відміну від Пруста, Вулф не розробляє теми "втраченого часу" і не покликається напряму на концепцію тривання Анрі Бергсона, її герої діють і відчувають час суб'єктивно. Прийом осмислення часу як паралельного плину подій на різних рівнях Вірджинія Вулф, цілком ймовірно, запозичила у Джойса, однак в основі такого осмислення – не долучення до втраченої гармонії, а занурення у власну пам'ять. Клариса Деллоуей подорожує лабіринтом своєї пам'яті, вибудовуючи довгі ланцюжки асоціацій, що постають не як логічні послідовності, а як інтуїтивні осяяння, а яких чуттєве враження спричиняє розгортання візуальних образів.

У **ВИСНОВКАХ** підсумовано результати дослідження та висвітлено трансформацію категорії часу в модерністську добу.

Процес освоєння категорії часу і її подальша трансформація в літературних творах відбувалися ускладнено, оскільки завжди були пов'язані з переосмисленням часу філософією та наукою. Час можна назвати однією зі структуротворчих категорій тексту, тобто тих, що впливають на всі рівні тексту: від типу фокалізації до образів персонажів і вибору зображуваної епохи. Зрозуміти важливість категорії часу в ХХ столітті та особливості її трансформації у модерністську добу нам допоміг здійснений у цій роботі аналіз текстів чотирьох визначних авторів першої третини ХХ століття: Вірджинії Вулф, Джеймса Джойса, Франца Кафки й Марселя Пруста, яких можна назвати осердям європейського модерністського канону.

Час у текстах цих письменників є не лише одним з аспектів поетики, а й виразником їхніх естетичних принципів, зокрема розуміння міри свободи автора у змалюванні дійсності. Тож зі зміною поетики їхніх творів від пізньореалістичної до модерністської також змінюється і домінуюча категорія часу – від лінійного хронологічного до змішаного, циклічного часу і, нарешті, тривання як одного з основних типів часу в текстах ХХ–ХХІ ст. Аналізуючи тексти Вулф, Джойса, Кафки й Пруста, ми також хотіли спростувати поширену думку про те, що творчість цих авторів є суцільно модерністською, і показати еволюцію їхнього стилю крізь призму категорії часу. У роботі доведено, що всі ці письменники починали з реалістичної оповіді, в якій поступово починали проступати принципи модерністської поетики, а згодом приходили до модерністського тексту, в осерді якого – нова концепція часу.

У ранніх текстах авторів, таких як "Америка" Франца Кафки, "Дублінці" Джеймса Джойса, "Подорож назовні" Вірджинії Вулф, домінує лінійний тип часу зі зрозумілою чіткою хронологією, впізнаваною топонімією та сюжетом, що прямує від зав'язки до розв'язки.

Кафка починає свій творчий шлях з імпресіоністичних новел (а імпресіонізм деякі літературознавці вважають течією пізнього реалізму), а також роману "Америка", сюжет якого повторює лінійну схему класичного роману виховання. У роботі доводимо, що персонажі Кафки зазнають поразки у своїх спробах інтегруватися у суспільство і дійти до певного рівня незалежності, як це передбачено у класичних романах виховання; однак при цьому самі тексти зберігають класичну структуру жанру.

В оповіданнях першої Джойсової збірки "Дублінці" також домінує традиційний лінійний тип часу. На відміну від пізнішої новели "Джакомо Джойс", "Дублінці" мають підкреслено реалістичний характер і відображають Джойсову сучасність з усіма деталями та характерними ознаками епохи.

Ранні романи Вірджинії Вулф, зокрема проаналізована в дисертації "Подорож назовні", як і тексти Кафки та Джойса, є оповідями про становлення, однак не чоловіка/чоловіків, а жінки: рух головної героїні Рейчел Вінрейс у просторі пов'язаний із її розвитком у часі, всі біографічні події є унікальними, а астрономічний час домінує над внутрішнім, суб'єктивним відчуттям. У "Подорожі назовні" час вільно розтягується і стискається, однак Вулф все ж лишається у межах реалістичної концепції, бо наголошує, що головна героїня не спроможна сприймати плин часу об'єктивно, оскільки її тіло і розум хворі. У цьому тексті

Вулф відступає від реалістичної темпоральності лише в окремих епізодах, експериментуючи з новими поетичними прийомами.

Отже, у всіх випадках автори описують конкретний лінійний час, а сюжет зумовлений розвитком головних персонажів.

До романів зі змішаним типом часу ми зарахували "Процес" Франца Кафки, "Ніч і день" та "Кімнату Джейкоба" Вірджинії Вулф, "Портрет митця замолоду" Джойса і "У пошуках втраченого часу" Марселя Пруста. Для всіх цих текстів характерне протиставлення об'єктивного астрономічного часу та суб'єктивного часу персонажів, наявність часових зміщень, загальна проблематизація питання часу. Лінійність згаданих творів здебільшого проявляється на рівні сюжету і жанрової належності, а циклічність, позачасовість і тривання – на рівні індивідуального осмислення героями часу та їхнього бунту проти диктату хронології.

У "Процесі" Кафки оповідь рухається від зав'язки, тобто арешту Йозефа К., до розв'язки – його смерті. Одним з можливих ключів до метафори судового процесу над Йозефом є скінченність людського життя, а також приреченість людини на спокуту первісного гріха, що відсилає до есхатологічної концепції часу. Водночас наближеність оповіді до притчової, а також відсутність у романі маркерів історичного минулого формує позачасовий наратив. Тож можемо ствердити, що в одному романі поєднуються різні типи часу.

У "Подорожі назовні" Вірджинії Вулф осмислення часу лишалося все ж на другому плані, однак вже в романах "Ніч і день" і "Кімната Джейкоба" письменниця проблематизує питання часу і виносить його в центр оповіді. Не менш важливим у нашій роботі є висновок, що деспотію лінійного часу в "перехідних" романах Вулф уособлюють чоловіки старшого віку, що почувуються комфортно у межах звичної хронології, тоді як відсторонитися від диктату лінійності вдається жінці, яка стане для Вулф символом модерністської поетики.

З точки зору поєднання різних часових концепцій для нас особливо цікавим був аналіз "Портрету митця замолоду" Джеймса Джойса, головний герой якого Стівен Дедал проходить через п'ять стадій сприйняття часу: від розуміння часу як циклічного в дитинстві до індивідуального переосмислення часу і відкидання диктату традиційної історії. Втім, як доведено в роботі, сам жанр ("негативного" роману виховання) зумовлює домінування у романі лінійного часу як структурного й сюжетотворчого елементу.

У циклі "У пошуках втраченого часу" найповніше втілено бергсонівську концепцію тривання. Однак доцільним також був аналіз лінійного часу, пов'язаного з наративною спрямованістю епопеї від першого тому до останнього. Постійне переосмислення досвіду не відмінняє руйнівної дії часу, що призводить до смерті персонажів або їхніх незворотних перетворень. Наприкінці роману Марсель приходить до висновку, що подолати лінійний час можна через творчість, зокрема письмо.

Порівнявши романи "Портрет митця замолоду" Джойса, "Процес" Кафки, "Ніч і день" Вулф та "У пошуках втраченого часу" Пруста, ми дійшли висновку, що в

усіх цих романах альтернативний, нелінійний тип часу уособлюють головні персонажі, тоді як лінійність стає "тлом", часом персонажів другорядних.

Отже, у творах перехідного періоду, як ми довели у роботі, все ж домінує лінійна концепція часу, тобто сюжет підкоряється традиційній схемі розвитку, романи, як правило, мають закритий фінал, а персонажі гостро переживають невідповідність їхнього внутрішнього часу об'єктивному зовнішньому.

Найважливішим висновком в нашій роботі є твердження про те, що категорія часу суттєво змінилася у рамках модерністської поетики і набула невластивої їй до того гетерогенності. Фіксація на важливості індивідуального світовідчуття персонажа, відмова від концепції всезнаючого наратора, а також поява нової наукової парадигми часу призвели до заміни лінійно-фіналістської концепції часу, що мала наслідувати науковий, фізичний час на концепцію часу як складної індивідуально осмисленої категорії. Для модерністських творів характерне не домінування єдиної категорії часу, а поєднання кількох різновидів часу в межах одного твору. Аналіз текстів В. Вулф, Д. Джойса, Ф. Кафки, М. Пруста дозволив нам вичленити основні типи часу в модерністському романі: лінійний час, циклічний, позачасовість і тривання.

У романах з циклічною темпоральністю події розгортаються по спіралі, щоразу постаючи на іншому рівні. Такий тип часу є одним з домінантних в романі "Замок" Франца Кафки. Землемір, людина, що належить простору (це помітно навіть зі специфіки обраної ним професії), стикається з двома типами темпоральності: в Селі він потрапляє у нескінченно циклічний час, тоді як Замок існує в позачасовості, за межами будь-яких часових координат, і тому герой не може наблизитися до нього або сконтактувати з мешканцями Замку, які фактично є посланцями вічності.

Інший приклад циклічного часу – "Улісс" Джойса, де звичайний день Леопольда Блума піднесено до рівня міфологічного наративу. На нашу думку, роман є прикладом свідомого та остаточного заперечення лінійного часу як низки послідовних об'єднаних причинно-наслідковим зв'язком подій, що їх в "Уліссі" символізує шкільна історія. Події в романі не послідовні, а одночасні, історія є не діахронною, а синхронною. Монолог Моллі Блум наприкінці роману також постає як відкрита структура абсолютного ствердження, а останнє "так" є потенційним маркером початку розгортання нового часового циклу, продовження руху по спіралі циклічного часу. Як і в Кафковому "Замку", в "Уліссі" Джойса циклічність є структурною основою оповіді. Однак якщо головний герой "Замку" сприймає і циклічність, і позачасовість як пастки, з яких годі вибратися, то персонажі "Улісса" знаходять у циклічності втіху і можливість долучитися до глобальної історії.

Циклічність у романі "Місіс Делловей" Вірджинії Вулф, як і в романі "Улісс", реалізовано на кількох рівнях: зовнішнього астрономічного часу і внутрішнього усвідомлення темпоральності. Однак якщо Джойс, вдаючись до міфологічної циклічності, поєднував історію, міфологію та біографію своїх персонажів, то у Вірджинії Вулф йдеться радше про історію персональну, якій підпорядковується історія загальна. Таким чином, Вулф не стільки змішує різні типи історії, як Джойс, скільки висуває на перший план персональну історію головної героїні.

Докладний аналіз трьох романів – "Замку" Кафки, "Улісса" Джойса і "Місіс Деллоуей" Вулф дозволяє ствердити, що для творів із циклічним типом часу характерні фактична відсутність розвитку персонажа, доленосних подій і класичної літературної інтриги. Автор у таких випадках зображає події у межах певного відрізка часу, що сам є циклом, таким чином описані події постають не як одноразові, унікальні акти, а як постійно повторювані дії персонажів.

Останній тип часу, який ми виділили в модерністських романах – тривання, або ж *durée*, концепція якого постала у теоретичних працях французького філософа Анрі Бергсона і найповніше втілюється в епопеї Марселя Пруста "У пошуках втраченого часу". Однак текстуальний аналіз доводить, що тривання також стало складовою темпоральності багатьох прозових творів ХХ століття, зокрема *opus magnum* Вірджинії Вулф "Місіс Деллоуей".

Докладний аналіз епопеї Пруста довів, що в концепції тривання час свідомо протиставлено простору. У світі домінування простору діють закони причинності, у світі *durée* панує потік свідомості, однак для того, аби в нього зануритися, персонаж має ізолювати себе від зовнішнього світу, який на все накладає ефект спричиненості. Сцени з минулого, які оживлює пам'ять, є не просто екзистенційним переживанням, а й онтологічним досвідом.

Як і в епопеї Пруста, Вулф використовувала для передачі думок своїх героїв прийом потоку свідомості, близький до Бергсонової ідеї безпосереднього інтуїтивного сприйняття життя. Клариса Деллоуей подорожує лабіринтом своєї пам'яті, вибудовуючи довгі низки асоціацій. Для персонажів романів Вулф, як і для героїв Пруста, час є не впорядкованою множиною дискретних фрагментів, а постійним продовженням попереднього досвіду. Жінки ж постають носіями цього нового типу темпоральності, пов'язаного не з диктатом рацію, а з інтуїтивним осягненням життя.

Отже, для творів, в яких домінує тривання, характерний уривчастий сюжет, у якому домінують події, що постають в неочікуваних ракурсах, інтенсивне внутрішнє життя персонажів, що зазвичай оприявнюється через потік свідомості, заперечення причинно-наслідкового зв'язків, інтенсивна робота пам'яті та суб'єктивність образів персонажів, які часто постають крізь призму свідомості інших героїв твору.

Всі три типи модерністського часу, які ми виділяємо у цій роботі (а саме: циклічність, позачасовість, тривання) відповідають філософському та літературному дискурсу першої третини ХХ століття. Їхнє поєднання й зумовлює остаточний відхід від лінійної одновимірності у бік темпорального плюралізму й суб'єктивності. У роботі доведено, що модернізм на зміну лінійній однозначності часу, відображений у літературних творах, приніс гетерогенізацію часу як важливої категорії поезики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Романцова Б. До питання зміни рецепції творчості Франца Кафки. *Література в контексті культури*. Дніпропетровськ, 2015. № 26. С. 280–287 (0, 9 др. арк.).
2. Романцова Б. Неможливість візуальної фіксації образу Замку в однойменному романі Франца Кафки. *Наукові праці. Науково-методичний журнал Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія Філологія. Літературознавство*. Миколаїв, 2015. № 247. С. 141–145 (0, 7 др. арк.).
3. Романцова Б. Жінка-фланер у збірці "Дублінці" та есеї "Джакомо Джойс" Джеймса Джойса: новий персонаж у новому просторі. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. Львів, 2016. № 24. С. 56–63 (0, 7 др. арк.).
4. Романцова Б. Жінка-фланер у романах "На Сваннову сторону" Марселя Пруста і "Місіс Делловей" Вірджинії Вулф. *Американські та британські студії: мовознавство, літературознавство, міжкультурна комунікація: збірник наукових праць*. Київ, 2015. С. 79–83 (0, 2 др. арк.).
5. Романцова Б. До питання часу у модерністському романі першої третини ХХ століття. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*, 2017. Т. 195. С. 74–81 (0, 8 др. арк.).
6. Романцова Б. До питання рецепції оповідання "Перевтілення" Франца Кафки. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*, 2015. Т. 176. С. 79–84 (0, 6 др. арк.).
7. Romantsova V. Urban Space in the story "Solid Objects" by Virginia Woolf. *НаУКМА. Серія "Магістеріум". Літературознавчі студії*, 2015. Вип. 61. Р. 112–114 (0, 3 др. арк.).

Публікації в міжнародних фахових виданнях і наукових фахових виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах

8. Романцова Б. Образ фланера у збірках "Споглядання" Франца Кафки та "Дублінці" Джеймса Джойса. *Кременецькі компаративні студії*. Кременець, 2015. Вип. V. Том 1. С. 194–204 (0, 6 др. арк.).
9. Romantsova V. The unbearable cruelty of being: "In the penal colony" by Franz Kafka in the light of postcolonial studies. *Spheres of culture*, 2017. V. 5. Р. 354–361 (0, 7 др. арк.).

Додаткові публікації

10. Романцова Б. Метаморфози та лабіринти Франца Кафки. *Кафка Ф. Перевтілення*. Київ: О.К. Publishing, 2017. С. 7–29 (0, 7 др. арк.)

АНОТАЦІЯ

Романцова Б. М. Час у європейському модерністському романі першої третини ХХ ст.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури. – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2018.

Дисертація присвячена дослідженню часу в європейському модерністському романі, окреслено підходи до дослідження часу як однієї з основоположних категорій модерністської поетики. Порівняно час в ранніх і зрілих творах досліджуваних авторів, простежено процес зміни категорії часу в їхніх текстах, осмислено, як змінювалося розуміння часу в літературі першої третини ХХ століття. Виділено основні типи часу, характерні для модерністських текстів цього періоду, показано процес переходу від категорії реалістичного лінійного часу до модерністської гетерогенної темпоральності.

Ключові слова: час, модернізм, Вірджинія Вулф, Джеймс Джойс, Франц Кафка, Марсель Пруст, циклічний час, тривання.

АННОТАЦИЯ

Романцова Б. М. Время в европейском модернистском романе первой трети ХХ в.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06 – теория литературы. – Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины. – Киев, 2018.

Диссертация посвящена исследованию времени в европейском модернистском романе, обозначены подходы к исследованию времени как одной из основополагающих категорий модернистской поэтики. Произведено сравнение времени в ранних и зрелых произведениях исследуемых авторов, прослежен процесс изменения категории времени в их текстах, осмыслено, как менялось понимание времени в литературе первой трети ХХ века. Выделены основные типы времени, характерные для модернистских текстов этого периода, показан процесс перехода от категории реалистического линейного времени к модернистской гетерогенной темпоральности.

Ключевые слова: время, модернизм, Вирджиния Вулф, Джеймс Джойс, Франц Кафка, Марсель Пруст, циклическое время, дление.

ABSTRACT

B. M. Romantsova “Time in the European modernist novel of the first third of the 20th century”. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of Philological Sciences with a specialization 10.01.06 – Literary theory. – Taras Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

The thesis research is the first attempt in Ukrainian literature studies to systemically examine time in the European modernist novel.

The author describes terminological field of the time concept, specifies criteria for defining basic types of time in modernism. There is a separate analysis of the process of time comprehension in the humanitarian thought of the 19th–20th centuries, as well as presentation of the general cultural transformation of the category of time in the modernism epoch and its representation in literary texts of the first third of the 20th century. It is proven that time is a part of the fictional world depicted in a literary work and at the same time a category of poetics, which influences the structure of the work and presents itself at different levels: the level of the author's position, the level of characters' subjective time and as a general time concept of the epoch.

Main attention in the thesis work is paid to the textual analysis of works by Virginia Woolf, James Joyce, Franz Kafka, Marcel Proust, as well to defining the methods of time representation in their texts. Along with the change in poetics of the works from late realistic to modernist, the dominant category of time also changes – from linear chronological to mixed, cyclic time and finally to Bergsonian duration.

Analysing the texts of Virginia Woolf, James Joyce, Franz Kafka, Marcel Proust through the prism of the time category allowed us to refute the popular opinion that the works of these authors are totally modernist and to show the evolution of their styles. The thesis shows that all these authors began with realistic narration which has been gradually influenced by the principles of modernist poetics and then came to a modernist text, the heart of which is the new concept of time.

Textual analysis has shown that in the works of the so-to-say “transitory period” the authors started experimenting with the time category, interleaving different subtypes of the temporal inside a single novel. While in realism, time has been an invisible background of the narration, an auxiliary mechanism which pushed the plot forward and helped explain the character development, in modernism authors use time deliberately and give it substantial attention. Nevertheless, in the works of the transitory period the linear concept of time is still dominating, so the plot is subject to a traditional development scheme; as a rule, novels have a closed ending. While the problem of relation between linear time and inner subjective time of the characters is outlined, it is not deeply elaborated on and there is no new concept of time proposed which won't be based on positivist rationality.

The most important conclusion of our work is the statement that the category of time has substantially changed in modernist poetics and acquired a heterogeneity which was not typical for it before. Emphasis on the importance of the character's individual perception of the world and defying the all-knowing narrator concept, have led to the fact that authors started using a complicated, individually comprehended temporality instead of linear time.

An in-depth analysis of texts by Virginia Woolf, James Joyce, Franz Kafka, Marcel Proust allowed us to outline the main types of time in the modernist novel: linear, cyclic,

extratemporaneusness and duration. In each of the analyzed novels, authors consciously unite several or even all of these types of time.

For those works where the dominant type of time is duration, which, as proved in this work, is one of the most important types of time in modernism, characteristic features are a fragmentary plot with a prevalence of small events depicted from an unexpected angle, intense inner life of the characters, denial of cause-and-effect relationship, intense memory work. It is defined that such a type of time is typical first of all for the epos "In Search of Lost Time" by Marcel Proust and the novel "Mrs Dalloway" by Virginia Woolf.

The work proves that cyclic time and especially duration are connected with the concepts of memory, experience, identity, which also actualizes this research. The main aesthetic constants related to the category of time in the texts of the authors analyzed are also outlined.

Scientific novelty of this thesis work is that it is the first work to not only make time in the European modernist novel of the first third of the 20th century subject to a complex analysis, but also to analyze the process of changing the time category in the works of the aforementioned authors. Finally, the main types of time characteristic for the modernist texts of the given period are outlined, together with showing the transition process from the category of realistic linear time to modernist heterogeneous temporality.

Practical significance of this research is that the work describes an important aspect of modernist texts analysis, outlining approaches to exploration of time as one of the fundamental categories of modernist poetics. A comparison of time in early and late works of the given authors allows to trace the genesis of their texts' poetics and to consider how the perception of time has changed in literature of the first third of the 20th century. The results of the theoretical and practical analysis given in the thesis may be used by scholars researching European literary modernism in general as well as specific writers of this period.

Keywords: time, modernism, Virginia Woolf, James Joyce, Franz Kafka, Marcel Proust, duration.